

ენათმეცნიერება, ლიტერატურათმცოდნეობა

სეიდაბადში ნაპოვნი ჰიჯრის I საუკუნით
დათარიღებული მანძილის აღმნიშვნელი ქვის
წარწერა ³⁶

ეთერ ღვინიაშვილი

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გ. წერეთლის
აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის სემიტოლოგიის
განყოფილების მკვლევარი, ფილოლოგიის მეცნიერებათა
დოქტორი, საქართველო 0162. თბილისი, გიორგი წერეთლის ქ.3
+995599171215. eter.ghviniashvili@iliauni.edu.ge

ORCID: 0009-0007-1070-7690

გიორგი ნარიმანიშვილი

თბილისის თავისუფალი უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი, საქართველო 0131.
თბილისი, დავით აღმაშენებლის ხეივანი 240.
+995577962009. g.narimanishvili@freeuni.edu.ge

ORCID: 0009-0004-1921-4081

აბსტრაქტი

წინამდებარე ნაშრომის ამოცანა არის სეიდაბადში ნაპოვნი
ჰიჯრის I საუკუნის მანძილის აღმნიშვნელი ქვის წარწერის კვლ-
ევა, რომელიც პროფ. ც. კახიანის არქივში არსებულ მასალასა და
ახლო აღმოსავლეთში აღმოჩენილ მილის ქვების ანალიზს ეფუ-
ძნება.

---

³⁶ სტატია მომზადებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ
გაცემული ფუნდამენტური კვლევებისათვის სახელმწიფო სამეცნიერო გრანტის (FR -
21-670) ფარგლებში. ნაშრომის მომზადებაში გაწეული დახმარებისთვის მადლობას
მოვახსენებთ პოექტის კოორდინატორს, პროფ. მურმან ქუთელიას.

აღსანიშნავია, რომ ეს ძველი საქართველოს არაბულენოვან წარწერათაგან ერთ-ერთი უძველესია. მის შესახებ პროფ. ც. კახიანის არქივში რამდენიმე ჩანაწერია.

როგორც ცნობილია, მილის ქვების აღმართვა და გზების მშენებლობა დაკავშირებული იყო ფოსტის ორგანიზებულ დაგეგმარებასთან, რაც ემსახურებოდა სახალიფოს მმართველობის ინტერესებს.

ვ. კრაჩკოვსკაიას მიხედვით, თბილისში ნაპოვნი მანძილის აღმნიშვნელი ქვის წარწერა ხელწერისა და შინაარსის მიხედვით შესაძლებელია დათარიღდეს 100/718-719 წ., შეიძლება პირველი საუკუნის ოთხმოციანი წლებითაც და ის უთუოდ არის ერთ-ერთი ყველაზე ძველი სამხრეთ კავკასიაში ჩვენამდე მოღწეულ არაბულენოვან წარწერებს შორის.

ხსენებულ პერიოდში თბილისის მიმდებარედ მანძილის ქვის აღმოჩენა უნდა მიუთითებდეს იმაზე, რომ ქართლის დედაქალაქი ჩართული იყო სახალიფოს სავაჭრო ქსელში და მდებარეობდა მნიშვნელოვან მაგისტრალზე.

საძიებო სიტყვები: პროფ. ც. კახიანი; თბილისი; მილის ქვა; არაბულენოვანი წარწერები.

შესავალი

შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის - „თბილისის არაბულენოვანი ეპიგრაფიკული ძეგლების“ (FR-21-670) მიზანია პროფ. ც. კახიანის საარქივო მასალების დახმარებით თბილისის არაბულენოვანი ეპიგრაფიკული ძეგლებისა და, ამასთან, ახლად აღმოჩენილი წარწერების კვლევა.

წინამდებარე ნაშრომის ამოცანა არის სედაბადში ნაპოვნი ჰიჯრის I საუკუნის მანძილის აღმნიშვნელი ქვის წარწერის შესწავლა.

მეთოდები

ჩვენი კვლევა ეფუძნება პროფ. ც. კახიანის არქივში არსებულ მასალასა და ახლო აღმოსავლეთში აღმოჩენილ სხვა მილის ქვების ანალიზს. კვლევაში გამოყენებულია კონტენტ ანალიზისა და შედარებითი ანალიზის მეთოდი. გაკეთებულია წარწერის პალეოგრაფიული ანალიზი და შედარებულია იმავე პერიოდის მსგავს წარწერებთან. ამასთან, ისტორიული კონტექსტიდან გამომდინარე გაანალიზებულია წარწერის მნიშვნელობა როგორც ზოგადად სამხრეთ კავკასიის რეგიონის, ასევე კონკრეტულად თბილისის ისტორიისთვის.

შედეგები

მანძილის აღმნიშვნელი ქვის შესახებ პროფ.ც.კახიანის არქივში რამდენიმე ჩანაწერია. #2 მცირე საქაღალდეში არის მანძილის აღმნიშვნელი ქვის წარწერის ფოტო (იხ. დანართი #1) და ერთი გვერდი, ფანქრით ნაწერი, სამუშაო ვერსია (იხ. დანართი #2).

პროფ ც. კახიანი წერს: „მილის ქვა თბილისიდან. სამი სტრიქონი ექვსი სიტყვით, უთარილოდ. 699 წ.-ით შემთხვევით ნაპოვნი კიკნაძის მიერ ქალაქის უძველეს რაიონში - სეიდაბადში. 31 X45 სმ. ქუფური ხელი, სწორხაზოვანი, კუთხოვანი, კითხვის ნიშნების გარეშე.

بسم الله ثلاثة اميال من تغليس

შინაარსი. *ბასმალა, განსაზღვრა დასახლებული პუნქტიდან. ტექსტი მილის ქვებთან შედარებით ლაკონურია 86/705წ. იწყება ბასმალით, მოიცავს ორ სიტყვას ალაჰის ეპითეტების გარეშე. მითითებულია მანძილი გამგზავრების პუნქტიდან من تغليس - არაბული სახელწოდება თბილისისა. არ არის მითითებული მიღწევის პუნქტამდე, რომელიც არის 'აბდ ალ-მალიქის სახელწოდებამდე.*

الي هذا الميل -ამ მილამდე.

„სამი მილი თბილისიდან, რომელიც უდრის ექვს კილომეტრს“.

მეორე ჩანაწერში ვკითხულობთ: „მანძილის აღმნიშვნელი ქვა (ზომა 31X45) ამჟამად აკად. ს. ჯანაშიას სახ. თბილისის სახელმწიფო მუზეუმში ინახება. წარწერა შესწავლილი აქვს ვ. კრაჩკოვსკაიას, ათარიღებს ჰიჯრის პირველი საუკუნის 80-100 წ. (ჩვ.წ. 699-719), თვლის 'აბდ ალ-მალიქის მეფობის დროინდელად და ხელს მიიჩნევს ქუფურად. ე. კრაჩკოვსკის აზრით ეს ძეგლი ნივთიერი დამამტკიცებელი საბუთია არაბთა ბატონობისა საქართველოში VII-ის ბოლოსა და VIII საუკუნის დასაწყისში“.

პროფ. ც. კახიანი 1984 წლით დათარიღებულ საქართველოს არაბულენოვანი წარწერების გამოუცემელ ნაშრომში მანძილის აღმნიშვნელ ქვას უფრო ვრცლად განიხილავს: „სამსტრიქონიანი რელიეფური წარწერა, ჩაღრმავებული, ასოები საშუალო ზომისა, კუთხოვანი, ამოკვეთილია მილის ქვაზე (ზომა 31 X45), რომელიც დაზიანებულია, ნაპოვნია ძველ თბილისში, სეიდაბადში.

პირველ სტრიქონში შემორჩენილია ოთხი მოკლე პერპენდიკულარული ხაზი, რომლებიც ეყრდნობიან ჰორიზონტალურ ხაზს. აქ შეიძლება ეწერა ا, ت, ب და ش, س ასოები. მომდევნო ასოები არ ჩანს. მათი კვალიც კი გამქრალა, რომელთა მიხედვით შესაძლებელი იყოს ასოების აღდგენა. იკითხება მხოლოდ ا და ب. მეორე და მესამე სტრიქონები გაშიფრულია აკად. გ. წერეთლის მიერ.

ثلاث اميال من تغليس

„სამი მილი თბილისიდან“

პალეოგრაფიული მონაცემების საფუძველზე გ. წერეთელი წარწერას ათარიღებს ჰიჯრის I საუკუნის ბოლოთი, ე. ი. ჩვ. წ. VIII ს.“

მანძილის აღმნიშვნელი ქვის შესახებ აკად. გ. წერეთელი აღნიშნავს: „თბილისში მოიპოვება ადგილობრივ შექმნილი არაბული ძეგლები ჰიჯრის პირველი საუკუნეებისა. ასეთია მაგალთად, ძველ თბილისში, სეიდაბადში მოპოვებული წარწერა ჰიჯრის პირველი საუკუნისა მანძილის აღმნიშვნელ ქვაზე, რომელიც

ჰიჯრის I საუკუნის ბოლოს ეკუთვნის *ثلاثة اميال من تغليس* - „სამი მილი ... თბილისიდან“ (წერეთელი, 1947: 46).

თბილისში ნაპოვნი მილის ქვის შესახებ ვ. კრაჩკოვსკაია წერს: „თბილისში შემთხვევით ნაპოვნი მცირე ზომის არაბულწარწერიანი ქვის ფილა აღსანიშნავია, როგორც დაწერილობის ხასიათით, ასევე შინაარსით. ფილა დიდი არაა 31X45სმ. მისი ზედაპირი უსწორმასწოროა, კიდეები - არათანაბარი. მცირე ზომის წარწერა შედგება სამ სტრიქონზე განლაგებული ექვსი სიტყვისაგან, თითოეულზე - ორი სიტყვა. წარწერაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ჰორიზონტალურ, ძლიან გაჭიმულ ლიგატურებს. წარწერის ხელი არის მკაცრად ქუფური, სწორხაზოვანი და კუთხოვანი, პუნქტუაციის გარეშე. წარწერა შედგება ორი ნაწილისგან: მოკლე საწყისი ფორმულა „ბასმალა“ პირველ სტრიქონზე და მანძილის მითითება მიღებში გარკვეული პუნქტიდან - მეორე და მესამე სტრიქონზე.

بسم الله / ثلاثة اميال / من تغليس

თარგმანი: „სახელითა ალაჰისა, სამი მილი თბილისიდან“.

ნაშრომში ვ. კრაჩკოვსკაია ასევე გვთავაზობს წარწერის ვრცელ პალეოგრაფიულ ანალიზს (Крачковская, 1952: 88-89).

დისკუსია

მანძილის აღმნიშვნელი ქვების წარწერები მრავალმა მეცნიერმა შეისწავლა. პროფ. აბდულა ბენ ჰუსეინ ალ-ქადიმ საველე სამუშაოებს, ისლამის ადრეული პერიოდის მილის ქვების კვლევას და ანალიზს 20 წელი მიუძღვნა. მან განსაკუთრებით ყურადღება გაამახვილა ჰიჯრის მარშრუტზე, წინასწარმეტყველ მუჰამედისა და მისი ადრეული მიმდევრების მიგრაციაზე მექადან ჩრდილოეთით (დაახლოებით 450 კმ.), მედინას მიმართულებით. ალ-ქადიმ იცოდა, რომ ისტორიული წყაროები მიუთითებდნენ მილის ქვებზე, რომლებიც ეხმარებოდნენ მოგზაურებს, მაგრამ წმინდა ქალაქების მისადგომების გარდა, მარშრუტის გასწვრივ, ასეთი ქვები ჯერ არ იყო გამოვლენილი და წყაროები ამ გზის შესახებ მცირე ინფორმაციას გვაძლევენ.

დღეისათვის პროფ. ალ-ქადიმ გზის 430 კილომეტრიან მონაკვეთზე 63 მილის ქვის მდებარეობა დაადგინა. აღნიშნულ ქვებს შორის მანძილი მილის დღევანდელი საზომით, რომელიც განისაზღვრება 1609 მეტრით, განსხვავდება მხოლოდ რამდენიმე მეტრით. ის აღნიშნულ გზაზე კიდევ 133 მილის ქვის არსებობას ვარაუდობს.

ბილიკებისა და გზების ქვით მონიშვნა გამოიყენებოდა არაბეთის ნახევარკუნძულზე უდაბნოს სხვა საქარავნო გზების გასწვრივაც. მათი უმეტესობა მონოლითები კი არა, ქვების კონუსური გროვა იყო. ამ ბაზალტის ქვის მოპოვების, გადატანისა და დაყენების ძალისხმევა აშკარად მეტყველებდა ამოცანის მნიშვნელობაზე (Tawakel, A. 2021).

თბილისში აღმოჩენილი მანძილის აღმნიშვნელი ქვის შესადარებლად ჩვენთვის ხელმისაწვდომია თოთხმეტი მილის ქვა.

1 მილის ქვა, ნაპოვნია ალ-ფიკაში (გოლანი).

მდებარეობა: ქაზრინის მუზეუმი, გოლანი.

ყველა მხრიდან გამოთლილი კვადრატული სამშენებლო ბაზალტის ფილა, სიგრძე - 28.5 სმ; სიგანე - 28.5 სმ; სისქე - 24,5 სმ, ასოების საშუალო სიმაღლე - 2,5 სმ. ქვაზე არ ჩანს პირველი სტრიქონი და მეორე სტრიქონის დასაწყისი, ქვის მარცხენა ნახევარი მთლიანად ჩამოტეხილია. წარწერა ექვსსტრიქონიანია, შესრულებულია ქუფური შრიფტით, დათარიღებულია 85/704წ. წარწერა აღდგენილი და შესწავლილია პროფ. ა. ელადის მიერ (Elad, 1999: 33-35).

بسم الله الرحمن الرحيم
لا اله الا الله لا شريك له محمد رسو
ل الله امر بصنعة هذه الاميال عبد
الله عبد الملك امير المؤمنين علي يدي
مساور مولى امير المؤمنين في
من سنة خمس و ثمنين من دمشق الي
هذا اثنتين و خمسين ميل

წარწერის თარგმანი:

სახელითა ალაჰისა, მოწყალისა, მწყალობლისა. არ არის ღმერთი გარდა ალაჰისა, არ ჰყავს მას მოზიარე, მუჰამედი არის მოციქული ალაჰისა. ბრძანა დამზადება ამ მილის ქვებისა მონამ ღვთისა 'აზდ ალ-მალიქმა, მართლმორწმუნეთა მბრძანებელმა; ხელითა მუსავირისა მავალისა, მართლმორწმუნეთა მბრძანებლისა, თვესა ..., წელსა ოთხმოცდახუთსა, დამასკოდან აქამდე არის ორმოცდათორმეტი მილი.

2. მილის ქვა ნაპოვნია ალ-ფიკაში (გოლანი).

მდებარეობა: ქაზრინის მუზეუმი, გოლანი.

ბაზალტის ფილის სიგრძე 80.5 სმ; სიგანე 39.5 სმ; სისქე 23 სმ, ასოების საშუალო სიმაღლე 3 სმ. ქვის ზედა მარჯვენა კუთხე და მარცხენა მხარე დაახლოებით $\frac{1}{4}$ ჩამომტვრეულია. წარწერა ხუთსტრიქონიანია, შესრულებულია ქუფური შრიფტით, დათარიღებულია 85/704წ. წარწერა აღდგენილი და შესწავლილია პროფ. ა. ელადის მიერ (Elad, 1999: 36-37).

بسم الله الرحمن الرحيم
لا اله الا الله لا شريك له محمد رسول
الله امر بصنعة هذه الاميال عبد الله عبد ا
للك امير المؤمنين علي يدي مساور مولى امير المؤمنين
في شعبان من سنة خمسة و ثمانين من دمشق الي هذا ثلثة و خمسون ميلا

წარწერის თარგმანი:

სახელითა ალაჰისა, მოწყალისა, მწყალობელისა. არ არის ღმერთი გარდა ალაჰისა, არ ჰყავს მას მოზიარე, მუჰამედი არის მოციქული ალაჰისა. ბრძანა დამზადება ამ მილის ქვებისა მონამ ღვთისა 'აზდ ალ-მალიქმა, მართლმორწმუნეთა მბრძანებელმა; ხელითა მუსავირისა მავალისა, მართლმორწმუნეთა მბრძანებლისა, თვესა შა'ბანსა (მთვარის კალენდრის მე-8 თვე), წელსა ოთხმოცდახუთსა, დამასკოდან აქამდე ორმოცდაცამეტი მილი.

3 მილის ქვა ნაპოვნია ტყეში აკვა ბელლასთან, იერუსალიმის გზაზე.

მდებარეობა: ისრაელის სიძველეთა განყოფილება, იერუსალიმი.

მარმარილოს ფილის სიგრძე - 27 სმ, სიგანე- 17 სმ, სისქე 9.5-სმ. შემორჩენილია ფილის მხოლოდ ქვედა მარცხენა კუთხე, სამი სტრიქონი ოთხი სიტყვით და ორი გეომეტრიული ნახევარწრით. წარწერა სამსტრიქონიანია, უთარიღო, შესრულებულია ქუფური შრიფტით.

من .....
لميل خمسة.....
ال.....

.....დან
..... მილი ხუთი
..... მილები

კ. ქიტრინ სილვერმანი წარწერის ვრცელ ვერსიას გვთავაზობს და მას 65-86/685-705 წლებით ათარიღებს (Cytryn-Silverman, 2007: 603-610).

بسم الله الرحمن الرحيم
لا اله الا الله وحده لا
شريك له محمد رسول ا
الله صلي الله عليه و سلم
امر بعمارة هذا الطر
يق و صنعة الاميال عبد
الله عبد الملك امير ا
لمؤمنين رحمت (!) الله عليه من
ايليا الي هذا الميل خمسة
اميال

წარწერის თარგმანი:

სახელითა ალაჰისა, მოწყალისა, მწყალობელისა. არ არის ღმერთი გარდა ალაჰისა, არ ჰყავს მას მოზიარე, მუჰამედი არის მოციქული ალაჰისა. ლოცვა ალაჰისა მასზე და მშვიდობა. ბრძანა აგება ამ გზისა და დამზადება ამ მილის ქვებისა მონამ ღვთისა 'აზდ ალ-მალიქმა, მართლმორწმუნეთა მბრძანებელმა; ღვთის წყალობა იყოს მასზე. ილიადან (ე.ი. იერუსალიმიდან) ამ მილის ქვამდე არის ხუთი მილი.

პროფ. ი. ფაღავა წარწერის ტექსტის შემდეგ ჰიპოთეტურ რეკონსტრუქციას გვთავაზობს: (ფაღავა, 2022: 102-103).

[الطريق و صنعة الاميال عبد الله عبد الملك امير المؤمنين رحمت الله عليه] من
[ايلى الي هذا ا] لميل خمسة
[امي]ال

...[გზისა და გაკეთება მიღებისა მონამ ღვთისა 'აბდ ალ-მალიქმა, მბრძანებელმა მართლმორწმუნეთა, ალლაჰის წყალობა (იყოს) მასზე [ილიდა]დან [ამ] მილისკენ ხუთი მილი

4 მილის ქვა ნაპოვნია აბუ ლუმის ეკლესიის მახლობლად.

მდებარეობა: არ არის ცნობილი.

ქვის ფილის სიგრძე - 40 სმ; სიგანე - 30 სმ; სისქე - 9 სმ. წარწერის დასაწყისი სამი ან ოთხი სტრიქონი, ზედა მარჯვენა კუთხე და მარცხენა ნაწილი ჩამოტეხილი აქვს. ბოლო სტრიქონზე გამოსახულია მცენარეული ორნამენტი. წარწერა ექვსსტრიქონიანია, უთარილო, შესრულებულია ქუფური შრიფტით. წარწერა შესწავლილი და დათარიღებულია 65-86/685-705 წლებით მ.ვ. ბერჩემის მიერ (Berchem, 1922: 19-20).

امر بعمارة هذا
الطريق و صنعة الاميال
عبد الله عبد الملك
امير المؤمنين رحمت الله
عليه من ايلى الي هذا الميل
سبعة اميال

ტექსტის თარგმანი:

ბრძანა აგება გზისა და დამზადება მილის ქვებისა მონამ ღვთისა 'აბდ ალ-მალიქმა, მართლმორწმუნეთა მბრძანებელმა, ღვთის წყალობა იყოს მასზე. ილიადან (ე.ი. იერუსალიმიდან) ამ მილის ქვამდე არის შვიდი მილი.

#5 მილის ქვა ნაპოვნია ბაბ ალ-ვადის სათვალთვალო კომპის ჩრდილოეთით, იერუსალიმ-ალ-რამლას გზაზე.

მდებარეობა: ლუვრის მუზეუმის აღმოსავლური სიძველეების დეპარტამენტი.

ქვის ფილის სიგრძე - 57 სმ; სიგანე - 39 სმ. აღსანიშნავია ფილის ქვედა ნაწილში არსებული ორნამენტები, რაც განსხვავ-

ვდება ადრეულ წარწერებში ნაჩვენები სიმარტივისგან. წარწერის ბოლო სტრიქონში ن ،ث და ي ასოებს აქვს დიაკრიტიკული ნიშნები. წარწერა ექვსსტრიქონიანია, უთარილო, შესრულებულია ქუფური შრიფტით. წარწერა შესწავლილი და დათარიღებულია 85/704წ. მ. შარონის მიერ (Sharon, 1999: 4-7).

امر بعمارة هذا
الطريق وصناعة الاميال
عبد الله عبد الملك
امير المؤمنين رحمت الله
عليه من ايليا الي هذا
الميل ثمانية اميال

ტექსტის თარგმანი:

ბრძანა აგება ამ გზისა და დამზადება მილის ქვებისა მონად ღვთისა 'აბდ ალ-მალიქმა, მართლმორწმუნეთა მბრძანებელმა, ღმერთის წყალობა იყოს მასზე. ილიადან (ე.ი. იერუსალიმიდან) ამ მილის ქვამდე არის რვა მილი.

#6 მარმარილოს მილის ქვა, ნაპოვნი ხოზაბიას მონასტერთან, დედრ კალთის ახლოს, იერუსალიმ-დამასკოს გზაზე.

მდებარეობა: ჩინილი კოშკის მუზეუმი, სტამბული, თურქეთი.

ქვის ფილის სიგრძე - 39 სმ; სიგანე - 31 სმ; ქვის მარჯვენა მხარე ჩამოტეხილია. წარწერა შვიდსტრიქონიანია, უთარილო, შესრულებულია ქუფური შრიფტით. წარწერა შესწავლილი და დათარიღებულია 65-86/685-705 წლებით მ.ვ. ბერჩემის მიერ (Berchem, 1922: 19-21).

امر بعمارة هذا الطريق
وصناعة الاميال
عبد الله عبد الملك
امير المؤمنين رحمت
الله عليه من دمشق
الي هذا الميل
سبعة اميال و مائة ميل

ტექსტის თარგმანი:

ბრძანა აგება ამ გზისა და დამზადება მილის ქვებისა მონამ ღვთისა 'აბდ ალ-მალიქმა, მართლმორწმუნეთა მბრძანებელმა, ღმერთის წყალობა იყოს მასზე. დამასკოდან ამ მილის ქვამდე არის ასშვიდი მილი.

#7 მილის ქვა ნაპოვნი ხან ალ-ჰასრურში, პალესტინაში, იერუსალიმ-დამასკოს გზაზე.

მდებარეობა: თურქული და ისლამური ხელოვნების მუზეუმი, სტამბული, თურქეთი.

მარმარილოს ფილის სიგრძე - 39 სმ; სიგანე - 31 სმ. ბას-რელიეფურად ამოკვეთილი შვიდსტრიქონიანი წარწერის პირველი ორი სტრიქონი და მარჯვენა მხარე დაზიანებულია, უთარიღოა, შესრულებულია ქუფური შრიფტით. წარწერა შესწავლილი და დათარიღებულია 65-86/685-705 წლებით ს. შაჰინის მიერ (Şahin, 2009: 20-26).

وسلم امر بعمارة
هذا الطريق و
صنعة الاميال عبد
الله عبد الملك
امير المؤمنين رحمت الله
عليه من دمشق الي هذا
الميل تسعه و مائة ميل

ტექსტის თარგმანი:

და კურთხევა იყოს მასზე, ბრძანა აგება ამ გზისა და დამზადება მილის ქვებისა მონამ ღვთისა 'აბდ ალ-მალიქმა, მართლმორწმუნეთა მბრძანებელმა, ღმერთის წყალობა იყოს მასზე. დამასკოდან ამ მილის ქვამდე არის ასცხრა მილი.

#8 მილის ქვა ნაპოვნი ალ-მანშიფაში (იორდანია).

მდებარეობა: უცნობია.

მოყვითალო ქვის ფილის სიგრძე - 62 სმ; სიგანე -45 სმ; სისქე - 8 სმ; ქვის ზედა მარცხენა ნაწილი მცირედ დაზიანებული, ქვედა მარჯვენა კუთხე კი მთლიანად ჩამოტეხილია. წარწერა არის ღრმად ამოკვეთილი, შედგება ზედა და ქვედა ნაწილებისაგან, სულ შვიდი სტრიქონი (ოთხი სტრიქონის შემდეგ არის

თავისუფალი სივრცე). წარწერის მეორე ნაწილის ბოლოს ჩანს სტრიქონების კვალი. დათარიღებულია 135/735წ. თარიღის მიხედვით, ხ. ალ-ჯაბური წარწერას აბასიდების პერიოდს მიაკუთვნებს (Al-Jabur, 171-176).

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ مُحَمَّدٌ
رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمْرٌ هَذَا
الْمَيْلِ الْمَهْدِيِّ
[ب] عَثْمَانَ فِي ذِي الْقَعْدَةِ سَنَةِ
خَمْسٍ وَثَلَاثِينَ وَمِائَةٍ مِنْ
أَذْرَعَاتِ الْيَوْمِ هَذَا الْمَيْلِ

ტექსტის თარგმანი:

სახელითა ალაჰისა, მოწყალისა, მწყალობელისა. არ არის ღმერთი გარდა ერთი ღმერთისა, არ ჰყავს მას მოზიარე, მუჰამედი მოციქულია ალაჰისა. ლოცვა ალაჰისა მასზე და მშვიდობა. ბრძანა (დამზადება) ამ მილის ქვისა ალ-მაჰდი ბ. უსმანმა ზუ-ლ-კადას წელსა ასოცდათხუთმეტსა. აზრა'ათიდან ამ მილამდე.

#9 მილის ქვა ნაპოვნი საუდის არაბეთში.

მდებარეობა: უცნობი.

წარწერა რვა სტიქონიანია 'აბასიანთა პერიოდისაა, დაუთარიღებელი (A. Muslim, 2021).

هذا ما امر به ا
لمهدي عبد الله
عبد الله امير ا
لمؤمنين علي يدي
يقطين بن موسى
هذا علي اثني
عشر ميلا من بريد
اسود العشارات (؟)

ეს არის, რაც ბრძანა მაჰდი 'აბდ ალლაჰმა მონამ ღვთისამ მართლმორწმუნეთა მბრძანებელმა აკვთინ ბ. მუსას ხელით. ეს არის თორმეტი მილი საფოსტო სადგურ ასვად ალ'ამარათიდან (?).

#10 მილის ქვა ნაპოვნია არ-რაბაზაში.

მდებარეობა: უცნობი.

რუხი გრანიტის ფილის სიგრძე - 28 სმ; სიგანე - 25 სმ; სისქე - 0.08 სმ. წარწერა სამსტრიქონიანია, დაუთარიღებელი. ალ-რაშიდი წარწერას 'აბასიანთა პერიოდს მიაკუთვნებს (Al-Rashid, 1997: 138-143).

عشرة ا
ميل من
البريد

ათი მილი საფოსტო სადგურიდან.

#11 მილის ქვა, ნაპოვნია დარბ ზუბაიდაში, ერაყში.

მდებარეობა: რიადის ეროვნული მუზეუმი.

გრანიტის ფილის სიგრძე - 50 სმ; სიგანე - 42 სმ; სიგანე - 13 სმ. წარწერა ექვსსტრიქონიანია, დაუთარიღებელი. ალ-რაშიდი წარწერას VIII საუკუნის ბოლოთი ათარიღებს (Al-Rashid, 1997: 311).

ميل من
البريد
و هو علي ا
ثنتين و ستين
بريد من
الكوفة

მილის ქვა საფოსტო სადგურიდან და ის არის სამოცდამორე საფოსტო სადგური ქუფადან.

#12 მილის ქვა ნაპოვნია საუდის არაბეთში.

მდებარეობა: უცნობია.

წარწერა ოთხსტრიქონიანია, დაუთარიღებელი (الراشد, 1990 :123-142).

اربعة ا
ميل ثلث
بريد
من مكة

ოთხი მილი მესამედი (მანძილი) საფოსტო სადგურ მექადან.

#13 მილის ქვა ნაპოვნი საუდის არაბეთში, დაუდგენელ ადგილას.

მდებარეობა: უცნობია.

წარწერა ხუთსტრიქონიანია, დაუთარილებელი. წარწერა შესწავლილი აქვს ა. რაშიდს (A. Rashid, 1997: 310).

ثمنية ا
مبال و هو
ثني
الطريق من
الكوفة

რვა მილი და ის არის მესამედი გზა ქუფადან

14 მილის ქვა ნაპოვნი საუდის არაბეთში, მექას გზაზე.

მდებარეობა: აბუ დაბის ლუვრი.

წარწერა ორსტრიქონიანია, დაუთარილებელი (R. Mortel)

سبعة
امبال

შვიდი მილი

დასკვნა

როგორც ცნობილია, მილის ქვების აღმართვა და გზების მშენებლობა დაკავშირებული იყო ფოსტის ორგანიზებულ დაგეგმარებასთან, რაც ემსახურებოდა სახალიფოს მმართველობის ინტერესებს.

VII საუკუნის ბოლოს მუავიამ, ომაიადების პირველმა ხალიფამ, მოაწყო საფოსტო საკურიერო მომსახურება ნახევარდღიანი სისტემის გამოყენებით. საფოსტო ნახევარ-მარშალას³⁷ ეწო-

³⁷ საქარავნო მარშრუტებს შორის მნიშვნელოვანი იყო მანძილის საზომი ერთეული - მარშალა, რომელიც 24 მილის ექვივალენტურია. მე-13 საუკუნის არაბი ლექსიკოგრაფი, იბნ მანზური არაბულ სიტყვას უკავშირებს რაჰილას - საკურტნე (საპალნე) ცხოველს და მიანიშნებს, როდის უნდა მოიხსნას ტვირთი დასასვენებლად. ქარავნებს შეეძლოთ მოხერხებულად დაეფარათ მარშალა, სანამ ღამის გასათევად დაბანაკდებოდნენ.

მარშალამ რელიგიური მნიშვნელობაც შეიძინა და ის „გამოიყენებოდა ზუსტი მინიმალური მანძილის დასაფარად. მორწმუნეებს მოგზაურობისას ლოცვის შემოკლების ან გაერთიანების შესაძლებლობა ჰქონოდათ. ამ მანძილის დაფარვა ასევე აძლევდა მოგზაურებს სხვა შეღავათების უფლებას - გათავისუფლება (გარკვეული ვალდე-

დებოდა ალ-ბარიდი და ეს სიტყვა დღესაც გამოიყენება ზოგადად საფოსტო სერვისების აღსანიშნავად. „საფოსტო სადგურები“ ყოველ 19 კილომეტრში იდგმებოდა. კურიერი მიაწოდებდა ინფორმაციას შემდეგ სადგურს და იმავე დღეს ბრუნდებოდა საკუთარ სადგურში - ორმხრივი, ერთდღიანი მოგზაურობა ერთი მარჯალათი. ეს იყო მანძილი, რომელიც საშუალებას აძლევდა აქლემზე ამხედრებულ მხედარს გზავნილი მიეტანა ერთი სადგურიდან მეორეში და იმავე დღეს უკან დაბრუნებულიყო.

ვ. კრაჩკოვსკაიას მიხედვით, სეიდაბადში ნაპოვნი მანძილის აღმნიშვნელი ქვა მასზე ამოკვეთილი წარწერის შინაარსისა და ხელწერის მიხედვით შესაძლებელია დათარიღდეს 100/718-719 წ., შეიძლება პირველი საუკუნის ოთხმოციანი წლებითაც და უთუოდ არის ერთ-ერთი ყველაზე ძველი სამხრეთ კავკასიაში ჩვენამდე მოღწეულ არაბულენოვან წარწერებს შორის.

თბილისის მილის ქვაზე არ არის აღნიშნული თარიღი, ხალიფას სახელი და სამუშაოს შემსრულებელის ზედამხედველის ვინაობა, თუმცა შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ არაბობის ადრეულ ეტაპზევე სამხრეთ კავკასიაში გამართულად მუშაობდა არაბული სახალიფოს ცენტრალური ადმინისტრაციის მიერ შექმნილი საფოსტო სისტემა, თბილისზე გადიოდა ერთ-ერთ ცენტრალური მაგისტრალი. ისტორიული წყაროებით დასტურდება, რომ ჰაბიბ იბნ მასლამას მიერ ე.წ. „დაცვის სიგელის“ გაფორმებიდან, მურვან ყრუს ლაშქრობებამდე, თბილისის მოსახლეობა იცავდა სახალიფოს ადმინისტრაციის ცენტრთან შეთანხმებას და სავარაუდოდ აქტიურად იყო ჩართული სახალიფოს სავაჭრო-ეკონომიკურ ცხოვრებაში.

ბულებისაგან, ალთქმისაგან) რამადანის მარხვისგან. ასეთი შეღავათების მოსაპოვებლად მომლოცველებს მოეთხოვებოდათ მოგზაურობა, რომელიც მოიცავდა მანძილს მინიმუმ ორი მარჯალას ოდენობით. მარჯალას მანძილის გამოყენებით, მარშრუტი მედინადან მექაში დაყოფილი იყო მოგზაურობის 11 დღედ, ხოლო ბოლო დღე ექვსი მილით მოკლე იყო (A. Tawakel, 2021).

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ფაღავა, ი. (2022). *სახალიფოს ადმინისტრაციული ერთეულის - „თბილისის საამიროს“ დაარსება არა-ნარატიული წყაროების მიხედვით (ადრეულ-არაბული მონეტები და ლაპიდარული წარწერები საქართველოდან)*, ქრონოსი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ჟურნალი, 3, თბილისი.
- წერეთელი, გ. (1947). *სემიტური ენები და მათი მნიშვნელობა ქართული კულტურის ისტორიის შესწავლისათვის*, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოხსენებების კრებული, 1, თბილისი.
- Berchem, M.(1922). *Matériaux Pour Un Corpus Inscriptionum Arabicarum*, Tome 2 / 1, Jérusalem "Ville", Mémoires publiés par les membres de l'Institut Français d'archéologie orientale du Caire, Imprimerie de l'Institut français d'archéologie orientale: No. 2, 3, 4. Le Caire.
- Cytryn-Silverman, K. (2007). *The Fifth Mīl From Jerusalem: Another Umayyad Milestone From Bilād Al-Shām*, Bulletin Of The School Of Oriental And African Studies, Volume 70, No. 3. University of London. <https://www.islamic-awareness.org/history/islam/inscriptions/malik6.html>.
- Elad, A. (1999). *The Southern Golan In The Early Muslim Period; The Significance Of Two Newly Discovered Millstones Of 'Abd al-Malik*, Der Islam, Volume 76. <https://www.islamic-awareness.org/history/islam/inscriptions/golan2.html>.
- Gierlich, J. (2012). *Early Pilgrimage Routes to Mecca and Medina*. https://www.academia.edu/38076227/Early_Pilgrimage_Routes_to_Mecca_and_Medina.
- Grohmann, A. (1971) *Arabische Paläographie II: Das Schriftwesen. Die Lapidarschrift*, Österreichische Akademie der Wissen-

- schaften Philosophisch - Historische Klasse: Denkschriften 94/2. Hermann Böhlau Nachf.: Wein.
- Al-Jabur, Kh. *The Discovery of the First Abbasid Milestone in Bilād ash-Shām*, Jordan.
- Mortel, R. *Milestone on the road to Mecca, Saudi Arabia, Hail*.
https://www.flickr.com/photos/prof_richard/51975011003
- Muslim, A. (2021). *Ali b. Yaqtin: The Imam's Secret Agent*.
<https://iqraonline.net/ali-b-yaqtin-the-imams-secret-agent/>
- Rashid, A. (1997). *Critical Study of the Pilgrim Road between Kufa and Macca (Darb Zubaydah)*, University of Leeds.
- Al-Rashid, S. (1992). *A new 'Abbāsīd milestone from Al-Rabaḍa in Saudi Arabia*.
- Sharon, M. (1999). *Corpus Inscriptionum Arabicarum Palaestinae*, Volume II, Brill: Leiden.
- Sharon, M. (2021). *Abu Ghosh, milestone*, Corpus Inscriptionum Arabicarum Palaestinae, Volume One: -A-.
https://books.google.ge/books/about/Corpus_Inscriptionum_Arabicarum_Palaesti.html?id=Uos5EAAAQBAJ&redir_esc=y
- Şahin, S. (2009). *The Museum Of Turkish And Islamic Arts - Thirteen Centuries Of Glory From The Umayyads To The Ottomans*, Blue Dome Press: New York.
- Tawakel, A. *Milestones to Makkah and Madinah*.
<https://www.aramcoworld.com/Articles/November-2021/Milestones-to-Makkah-and-Madinah>. This article appears in November/December 2021
- Крачковская, В. (1952). *Памятники арабского письма в Средней Азии и Закавказье до IX в.*, Эпиграфика Востока, VI, М.Л.
- بالصور.. تثبيت أحجار مبلية على طريق الحاج الجنوبي
 بالصور-تثبيت-أحجار-مبلية-/.
<https://www.almowaten.net/2018/03/أحجار-مبلية-/>.
- الراشد. (1990). *أربعة أحجار مبلية من العصر العباسي: دراسة وتحقيق*.
<https://search.mandumah.com/Record/250137>.

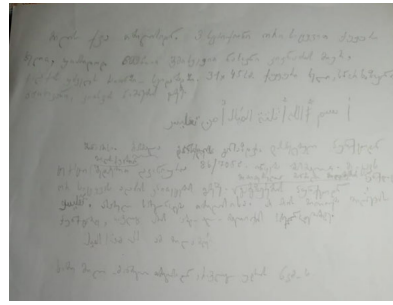
References:

- Paghava, I. (2022). *Sakhalipos Administratsiuli Erteulis – “Tbilisis Saamiros” Daarseba Ara-Naratiuli Tsqaroebis Mikhedvit (Adreul-Arabuli Monet' ebi da Lapidaruli Tsartserebi Sakartvelodan) (Founding the „Tiflis Emirate”, Administrative Unit of the Califate, According to Non-Narrative Sources (Early Arab Coins and Lapidary Inscriptions from Georgia),* Kronosi, Ivane Javakhishvilis Sakhelobis Istoriisa da Etnologiis Institut'is Zhurnali, 3, Tbilisi.
- Tsereteli, G. (1947). *Semituri Enebi da Mati Mnishvneloba Kartuli Kulturis Istoriis Shestsavlisatvis (Semitic Languages and Their Importance for the Study of the History of Georgian Culture),* Tbilisis Sakhelmwifo Universitet'is Mokhsenebebis Krebuli, 1, Tbilisi.
- Berchem, M. (1922). *Matériaux Pour Un Corpus Inscriptionum Arabicarum, Tome 2 / 1, Jérusalem "Ville", Mémoires publiés par les membres de l'Institut Français d'archéologie orientale du Caire, Imprimerie de l'Institut français d'archéologie orientale: No. 2, 3, 4. Le Caire.*
- Cytryn-Silverman, K. (2007). *The Fifth Mil From Jerusalem: Another Umayyad Milestone From Bilād Al-Shām,* Bulletin Of The School Of Oriental And African Studies, Volume 70, No. 3. University of London. <https://www.islamic-awareness.org/history/islam/inscriptions/malik6.html>.
- Elad, A. (1999). *The Southern Golan In The Early Muslim Period; The Significance Of Two Newly Discovered Millstones Of 'Abd al-Malik,* Der Islam, Volume 76. <https://www.islamic-awareness.org/history/islam/inscriptions/golan2.html>.
- Gierlichs, J. (2012). *Early Pilgrimage Routes to Mecca and Medina.* https://www.academia.edu/38076227/Early_Pilgrimage_Routes_to_Mecca_and_Medina.

- Grohmann, A. (1971). *Arabische Paläographie II: Das Schriftwesen*. Die Lapidarschrift, Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch - Historische Klasse: Denkschriften 94/2. Hermann Böhlau Nachf.: Wein.
- Al-Jabur, Kh. *The Discovery of the First Abbasid Milestone in Bilād ash-Shām*, Jordan.
- Mortel, R. *Milestone on the road to Mecca, Saudi Arabia, Hail*. https://www.flickr.com/photos/prof_richard/51975011003
- Muslim, A. (2021). *Ali b. Yaqtin: The Imam's Secret Agent*. <https://iqaonline.net/ali-b-yaqtin-the-imams-secret-agent/>
- Rashid, A. (1997). *Critical Study of the Pilgrim Road between Kufa and Macca (Darb Zubaydah)*, University of Leeds.
- Al-Rashid, S. (1992). *A new 'Abbāsīd milestone from Al-Rabaḍa in Saudi Arabia*.
- Sharon, M. (1999). *Corpus Inscriptionum Arabicarum Palaestinae*, 1999, Volume II, Brill: Leiden.
- Sharon, M. (2021). *Abu Ghosh, milestone*, Corpus Inscriptionum Arabicarum Palaestinae, Volume One: -A-. https://books.google.ge/books/about/Corpus_Inscriptionum_Arabicarum_Palaesti.html?id=Uos5EAAAQBAJ&redir_esc=y
- Şahin, S. (2009). *The Museum Of Turkish And Islamic Arts - Thirteen Centuries Of Glory From The Umayyads To The Ottomans*. Blue Dome Press: New York.
- Tawakel, A. *Milestones to Makkah and Madinah*. <https://www.aramcoworld.com/Articles/November-2021/Milestones-to-Makkah-and-Madinah>. This article appears in November/December 2021.
- Krachkovskaya, V. (1952). Pamyatniki Arabskogo Pisma v Srednejazii I Zakavkaz'e do IXv., Jepigrafika Vostoka, VI, M.L.
- بالصور.. تثبيت أحجار مبلية على طريق الحاج الجنوبي
 بالصور-تثبيت-أحجار-مبلية-/.
 الرسد. (1990). أربعة أحجار مبلية من العصر العباسي : دراسة وتحقيق.

დანართი № 1

დანართი №2